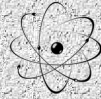

ПЕРШІ СПРОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ

Наука -
школі

УДК 159.922(477)

Вивчення національного характеру є актуальним завданням сьогодення. Це пояснюється тим, що будь-які соціальні процеси пов'язані з активністю представників певної нації, які мають свої особливості. Їх урахування та знання дає нам змогу, з одного боку, розуміти причини різних процесів, конфліктів, протиріч тощо, а з іншого – контролювати їх. Для вирішення цих завдань необхідно дослідити психологічний склад нації. У цьому нам допомагає етнопсихологія – наука, до якої ми почали звертатися нещодавно.

У статті аналізується праця м. Костомарова „Две русские народности”. Розглядаються етнографічні, психологічні та релігійні чинники, які, за переконанням вченого, визначали типологічні риси українського та російського народів у XIX столітті.

Ключові слова: національний характер, психологічний склад нації, український народ, російський народ.

**Ірина
МУЗИЧЕНКО**

Доцент кафедри психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук

Нині ми повертаємося до забутих або заборонених психологічних джерел, у яких міститься цінна інформація про характер нації. Не так давно з'явилась можливість вивчати праці В. Яніва, О. Потебні, О. Кульчицького, Я. Яреми та багатьох інших учених. До таких належить і праця „Две русские народности” М. Костомарова, що була опублікована в журналі „Основа” 1861 року. Вона є своєрідним аналізом історичних, етнографічних, психологічних і релігійних чинників, які, за переконанням ученого, визначали типологічні риси українського та російського народів. Порівнюючи ці два народи, М. Костомаров намагався виявити своєрідність

психології, поглядів, переконань, побуту, звичаїв. Проте запропонований ним методологічний підхід викликав різку критику на адресу як статті, так і журналу. Стаття М. Костомарова була заборонена, а часопис „Основа” припинив своє існування.

Чому ж стаття викликала такий резонанс? Зупинимось на основних її положеннях.

У дослідженні двох етносів основною рисою українця Костомаров вважає перевагу особистісного над загальним, а в росіян, навпаки, – загального над особистим. При цьому він зазначає, що „...у південноруському племені характерною рисою є особиста свобода, а у великоруського племені переважає община”

Директор школи, ліцею, гімназії № 5-6'2014

[1; С. 50]. Іншими словами, українському індивідуалізму протиставляється російський колективізм. Для українця важливі своє „Я”, самовияв, тоді як для росіянина – необхідність бути в підпорядкуванні, що простежується в суспільному устрої двох народів. В українців – це громада, добровільне товариство людей, членом якого може бути кожний і будь-коли може вийти з-під його опіки. Кожний член громади є незалежною особою. Обов'язок його перед громадою тільки у сфері тих стосунків, які встановлюють зв'язок між її членами для взаємної безпеки. У росіян – це „мир” – абстрактне вираження загальної волі, котра, „проковтує” особисту самостійність кожного [1; С. 63]. Костомаров дійшов висновку, що індивідуалізм, який впливає з бажання самовияву, підкресленого власного „Я”, автоматично переводить нас до самозаглиблення у свій внутрішній світ. З цієї констатації Костомарова можна зробити висновок, що українець є інтровертивним типом, а російська „зовнішність” вказує на екстравертивність вдачі.

Аналізуючи минуле двох етносів, дослідник говорить і про різницю в суспільному устрої, зазначаючи, що в росіян панує практичний розум, а в українців – „вільна стихія”. Про це автор наукового доробку зазначає так: „У великоруському елементі є щось велике, щось утворююче, дух будівництва, свідомість єдності, домінування практичного розуму, що може здолати важкі обставини, вловити час, коли треба діяти і скористатися ним... Цього немає у малоросійського племені. Його вільна стихія призводила або до розладу суспільних зв'язків, або до водверті думок, що спонукали народне історичне життя” [1; С. 51].

Важливе місце в житті нації дослідник відводить національній літературі, яка, на його думку, є душею народного життя, є тим засобом, котрий допомагає усвідомлювати сутність нації. Під сутністю нації Костомаров розуміє не тільки зовнішні ознаки, що складають суму чинників, за допомогою яких один народ відрізняється від іншого, а й те, „що приховується на дні душі народної” [1; С. 15]. Намагаючись розібратися, що приховується „на дні душі народної”, знаходимо визначення (нині прийнято вживати в науковій літературі) психічного складу нації, який автор називає „духовний народний склад”. До нього дослідник відносить почуття, розум, волю, духовне й суспільне життя, звичаї, характер народу [1; С. 15]. Далі автор стверджує, що зазначені ознаки не можуть існувати окремо, а, існуючи разом, вони взаємно

підтримують, доповнюють одне одного, і тому повністю характеризують певний народ.

За Костомаровим, яскраве протиставлення двох етносів виражене в переважанні поезії в українців і прози в росіян; ідеалізму та матеріалізму; м'якості і твердості; ніжної мрії і творчої потуги. Ці протиставлення найкраще виявляються у ставленні до природи. „Участь природи у великоруських піснях незначна, в українських – надзвичайно велика; українська поезія не розлучається з природою: природа оживляє її, поділяє з нею радощі й журбу людської душі: трави, дерева, птаство, звірята, ранок і вечір, весна і сніг – усе дихає, думає, відчуває разом з людиною” [1; С. 52].

Далі знаходимо: „Великорус мало любить природу; у селянина рідко можна зустріти в городі квіти, які в Україні є у кожному дворі. Але цього не досить: великорус має якусь ненависть до рослин. Я знаю приклади, де господарі вирубували дерева біля своїх будинків, погано побудованих, вважаючи, що через дерева будинок не має гарного вигляду... У Великоросії багато садів, але це все майже садовина, їх розводять з комерційною метою, лісова ж деревина зустрічається рідко, бо від неї немає користі для матеріального життя. Рідко коли можна зустріти великоруса, який пізнавав би і відчував красу місцевості, любувався, оглядаючи небо, і впивався б, ні на що не звертаючи уваги, очима в озеро, освічене сонцем або місяцем, або вдивлявся у блакитну далеч лісів, заслухався хором весняного птаства. Усе це майже чуже для великоруса, який зав'яз у щоденних проблемах та матеріальних потребах” [1; С. 53–54].

На думку дослідника, у російських піснях яскраво виражені поетична сила волі, сфера діяльності, саме те, що необхідно для здійснення задуманого. У найкращих російських піснях відображаються моменти тріумфу або невдачі. Дослідник робить висновок, що розбійницькі пісні подобаються, бо „розбійник – герой, який іде боротися як з певними обставинами, так і з суспільним порядком. Руйнування – його стихія, але за руйнуванням відбувається відновлення” [1; С. 51].

Оскільки російський народ практичний, то до поезії він „приходить, тільки тоді, коли абстрагується від повсякденного життя: не натхненно, без захоплення, переносячи свою увагу на дрібниці, незначні моменти, а від того упускається цілісний ідеал, який є суттєвим в опоетизованні будь-якої справи, або

предмета. Від того великоруська поезія намагається відобразити неосяжне, таке, що виходить за межі природних можливостей, і разом з тим часто відображає прості забави та розваги” [1; С. 52]. Українська пісня, на думку дослідника, пронизана духом ліричності та ніжності й відзначається великою силою розкішної поезії.

По-різному зображено й жінку в піснях двох етносів. „Жінка у великоруських піснях рідко возвеличується до свого людського ідеалу, рідко її краса підноситься над матерією; рідко описується гідність жіночої душі. Південноруська жінка в поезії нашого народу, навпаки, до того духовно прекрасна, що й у своєму падінні викazuje свою поетично чисту натуру і соромиться свого приниження” [1; С. 53].

Навіть у родинному устрої простежується різниця між українцями й росіянами. В українській родині маємо так звану малу родину (індивідуалістичну). Після одруження батьки намагаються відділити дітей, отримуючи своє помешкання, вони самотійно ведуть господарство. Як зазначає дослідник, їхній зв'язок з батьками носить виключно „почуттєвий характер”. А опіку батьків над собою українець вважає за нестерпний деспотизм. У росіян, навпаки, домінує велика родина. Після одруження діти живуть з батьками, майно не ділиться, а почуття приватної власності – незначне. Про це дослідник пише так: „Кровний зв'язок не може спонукати наших людей до згоди та взаємної любові, навпаки, часто люди привітні, мирні, поступливі знаходяться у ворожнечі зі своєю ріднею. Чвари між рідними – явище звичайне. Навпаки, у Великорусів, кровний зв'язок примушує людину бути дружельюбною, справедливою, поблажливою. У Південній Русі, щоб зберегти любов і спокій між близькими родичами, їм потрібно розійтись і якомога менше мати спільного. Взаємний обов'язок, що ґрунтується не на вільній згоді, а на необхідності, важкий для південноруса. Великорус з покірністю готовий змусити себе любити своїх близьких, навіть якщо вони йому не до душі, ставитися поблажливо, він готовий на власне пожертвування, усвідомлюючи, що вони цього не варті, адже вони все-таки своя кров” [1; С. 62–63].

В українській родині, на відміну від російської, панує правило – кожному своє: „не тільки дорослі члени сім'ї не вдягають одяг іншого, навіть у дітей у кожного своє; у Великорусів навіть дві сестри не знають, кому з них належить кожух, а про окремі одяг у дітей взагалі говорити не доводиться” [1; С. 63].

Етнопсихолог виявляє розбіжності і в ставленні до Бога. За його спостереженнями, Бог у Росії – це абстракція, закон, часто суворий і немилосердний, який уявляється у вигляді царя. В Україні ж існує почуття Божої всеприсутності, відбувається внутрішній діалог з Богом (Батьком).

Роль церкви, як зазначає дослідник, також була різною в житті двох етносів. Так російська церква втручається як у політичне, так і в суспільне життя держави, вивішивши формулу: „Бог і цар – скрізь!”. Росіяни, на думку Костомарова, зверхньо ставляться до інших народів і релігій [1; С. 44]. „Латинська і лютеранська, вірменська та інші вірування, які відрізняються від православної віри, вважались у Великорусів проклятими. Великоруси вважали себе обраним народом у вірі і не дуже були прихильні до народів, які сповідують ту ж віру – греків і малоросів: як тільки щось не збігалось з їхньою народністю – заслуговувало на їхнє презирство, вважалось ересью; на все не своє вони дивились зверхньо” [1; С. 47].

Аналізуючи літературу того періоду, автор статті зазначає – іноземці, які відвідували Москву, відмічали, що в російському суспільстві сформувались нетерпимість до інших віросповідань, неповага до інших народів: „німці, яким дозволили жити у Москві, піддавались зневажанню; духовенство виступало проти спілкування з ними; патріарх, який благословив їх, тепер вимагав, щоб вони відрізнялись зовнішньо від інших і наперед не отримували благословення” [1; С. 47].

Зовсім по-іншому склалась ситуація в українців. Як зазначає Костомаров, Київ завжди був привітним пунктом місцеперебування іноземців. Про це він пише так: „Південноруси з давніх часів звикли чути в себе чужу мову і не лякалися людей з іншим обличчям та з іншими звичаями” [1; С. 47]. Окрім того, особи княжого роду брали шлюб з католиками. У містах жили грузини, вірмени, німці, поляки. Дослідник звертає також увагу на те, що українці звикли найматися на роботу далеко за межами України, часто служили в чужих військах і, як наслідок, толерантно ставляться до інших народів, виробивши в собі дух терплячості.

Аналізуючи народну творчість, М. Костомаров дійшов висновку, що й гумор двох етносів також різний. Він наголосує на тому, що українська жартівлива пісня несе в собі не лише розважальну функцію, а ще й функцію, яка підносить душу: „веселість хоче обійняти її стихіями прекрасного, освятило думку” [1; С. 53]. Російські ж пісні цього жанру, на думку

вченого, виражають прагнення людини, яка втомилася від буденної діяльності „...забутися на хвилинку, не ламаючи голови, не зачіпаючи серце й уяви” [1; С. 53].

Етнопсихологічна характеристика українського народу, що проведена вченим на порівняльному тлі з російським народом, частково торкається поляків і білорусів. Так дослідник вважає українців найбільш схожими з давніми новгород-

цями, тоді, як білорусів – з росіянами. Незважаючи на наявні відмінності між українцями й поляками, Костомаров вважає обидві народності духовно близькими до себе, ніж українці з росіянами.

Український народ, за М. Костомаровим, схожий з російським своєю мовою. Українці схожі з поляками „...за народними властивостями та народним характером. Таку різницю, яку ми помітили між Великорусами та Південнорусами, не існує між поляками та українцями ні у внутрішній, ні в зовнішній діяльності; навпаки, якби необхідно було знайти різницю між українцями та поляками, то треба було б повторити все те, що було сказано про Південнорусів” [1; С. 68–69].

Проте, висвітлюючи схожі риси між українцями та поляками, дослідник говорить і про різницю між цими народами, зазначаючи, що: „поляки та Південноруси – це дві близькі гілки, що розвиваються по-різному. Одні виховали у собі та утвердили початок панства, інші – мужицтва; один народ – глибоко аристократичний; інший – глибоко демократичний” [1; С. 69].

Узагальнюючи зазначене, можемо констатувати, що праця М. Костомарова має велике значення для дослідження національного характеру українців, і, вочевидь, незаслужено була забута в наукових колах. Невдачі праці у ХХ ст. можна пояснити насамперед тим, що в цей час етнопсихологія тільки починала розвиватись. Основний метод, який використовував дослідник – метод спостереження, за допомогою якого неможливо було ґрунтовно пояснити розбіжності між етносами. Такі тенденції помітили інші дослідники, які продовжили традицію М. Костомарова (А. Ветухов, М. Драгоманов, М. Сумцов, П. Чубинський та ін).

Проте, важливою заслугою Костомарова залишається те, що він порівняв два національні характери, а також уперше намагався визначити поняття „психічний склад нації”, схарактеризувавши ознаки, що входять до нього, а праця вченого „Две русские народности” є неоцінним скарбом для всієї української етнопсихології.

ЛІТЕРАТУРА

Костомаров Н. И. Две русские народности / Н. И. Костомаров; обраб. текста и ред. А. П. Ковалевой; авторское предисловие В. А. Дорошенко. – Київ–Харків : Майдан, 1991. – 71 с.

Ирина Музыченко Первые попытки украинской этнопсихологии

Изучение национального характера является актуальным сегодняшним заданием. Это может объясняться фактом, что любые общественные процессы связаны с активностью определенных представителей нации, которые имеют их собственные особенности. Их учет и знание дает нам возможность, с одной стороны, понимать причины разных процессов, конфликтов, противоречий и т.п., а с другой – управлять ими. Для решения этих заданий необходимо исследовать психологический состав нации. В этом нам помогает этнопсихология – наука, к которой мы начали обращаться недавно.

В статье анализируется работа Н. Костомарова „Две русские народности”. Рассматриваются этнографические, психологические и религиозные факторы, которые, по мнению ученого, определяют типологические черты украинского и русского народов в XIX веке.

Ключевые слова: национальный характер, психологический склад нации, украинский народ, русский народ.

Iryna Muzychenko First attempts of Ukrainian ethno-psychology

Studying national character is an actual task of today. It can be explained by the fact that any social processes are related to the activity of certain nation representatives, which have their own peculiarities. The consideration of these peculiarities and knowledge enables us to understand the reasons of different processes, conflicts, contradictions, and others like that, on the one side, and to manage them, on the other side. The decision of these tasks requires investigating psychological structure of the nation. Just ethno-psychology, a science to which we began to apply recently, would particular/distinctive feature; help us to do it.

The work of M. Kostomarov „Two Russian nationalities” is analyzed in the article. Ethnographic, psychological and religious factors, which, on the opinion of the scientist, determine the typological feature of the Ukrainian and Russian peoples in the 19th century, are considered.

Key words: national character, psychological structure of the nation, the Ukrainian people, the Russian people.